

Türkçe Planlanmamış Sözlü Söylemde Boş Artgönderimlerin Görünümü

Zero Anaphora Patterns in Turkish Unplanned Spoken Discourse

Bilge ÖZTÜRK*

Öz

Son otuz yılda söylem alanında yapılan çalışmaların odak noktasını artgönderim oluşturmaktadır. Bu tür çalışmaların çıkış noktası artgönderim ile söylemsel ve edimbilimsel etmenler arasında sıkı bir ilişkinin olduğu görüşüne dayanmaktadır (Grosz, 1977; Givon, 1983; Fox, 1987; Chafe, 1980). Bu görüş temelinde Türkçede de artgönderim üzerine pek çok çalışma gerçekleştirilmiştir (Oktar ve Yağcıoğlu, 1996; Çeltek ve Oktar, 2004; Oktar ve Çeltek, 2004). Çince söylemde Pu (1997), niceliksel söylem çözümlemesi yöntemini kullanarak, Çincedeki boş artgönderiminin dağılımının iddia edildiği gibi serbest olmadığını, aksine büyük ölçüde edimbilimsel-anlambilimsel ve söylemsel etmenler tarafından kısıtlandığını ileri sürmektedir. Pu'nun bu savından hareketle çalışmamızın amacı, Türkçede boş artgönderimlerin görünümü ve dağılımlarını etkileyen anlambilimsel, edimbilimsel ve söylemsel etmenleri ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmamızın veri tabanı, NTV'de yayınlanan Yakın Plan adlı programdan rastgele seçilmiş üç program metninden oluşmaktadır. Söz konusu program metinleri kaydedilip yazıya dökülerek elde edilmiş ve her metin tümceler halinde numaralandırılmıştır. Ardından her tümce niceliksel çözümleme yöntemiyle incelenmiştir. Niceliksel çözümleme yöntemi bağlamında artgönderimin görünüm ve dağılımını ortaya koymayı amaçladığımız bu çalışmanın veri tabanı üzerinde uygulanacak 4 farklı ölçüt (i) Metinlerde gözlemlenen tam AÖ, adıl ve boş artgönderimlerin sayısal dağılımları (ii) Metinlerde gözlemlenen tam AÖ, adıl ve boş artgönderimlerin farklı dilbilgisel konumlardaki dağılım sıklıkları (iii) [+insan] anlambilimsel özelliği ve boş artgönderim ve (iv) Konusallık ve boş artgönderim olarak belirlenmiştir. Çözümlemenin ilk bölümünde, metinlerde görülen boş artgönderimlerin dağılımı türlerine göre istatistiksel olarak hesaplanacak, ardından bu boş artgönderimlerin Özne ve Nesne konumlarında görülme sıklıkları saptanacaktır. Pu (1997) çalışmasında konusallığın Çince söylemde Özne konumunda boş artgönderimin yoğun olarak

* Yard. Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, bilge.ozturk@kocaeli.edu.tr

kullanılmasına izin verdiği ve Nesne konumundaki boş artgönderimin sınırlı kullanımını yönettiği bulgusunu ortaya çıkartmıştır. Veri tabanı üzerinde uygulanacak son ölçüt ise, Pu'nun bu belirlemesi temel alınarak boş artgönderimlerin konusal olma özelliklerinin dilbilgisel uamlara göre farklılık sergileyip sergilemediklerini araştırmaktır.

Çalışmanın bulguları, Türkçede sözdizimsel, anlambilimsel, edimbilimsel ve söylemsel etmenlerin birbirleriyle karşılıklı etkileşim içinde işlediklerini ve bu işleyiş doğrultusunda Türkçedeki boş artgönderimin görünümüne ilişkin yeterli açıklama getirilebileceğini göstermektedir.

Anahtar Kavramlar: Artgönderim, dilbilgisel ilişkiler, [+ insan] olma özelliği, konusallık

Abstract

The focus of the studies in the field of discourse analysis for the last 30 years has been discourse anaphora. These studies follow the view that there is a correlation between discourse anaphora and discursive and pragmatic factors (Grosz, 1977; Givon, 1983; Fox, 1987; Chafe, 1980). On the basis of this view, many studies were conducted on discourse anaphora in Turkish (Oktar and Yağcıoğlu, 1996; Çeltek and Oktar, 2004; Oktar and Çeltek, 2004). Pu (1997), drawing on the qualitative discourse analysis method, put forward that the distribution of Chinese zero anaphora in Chinese discourse is limited by pragmatic-semantic and discursive factors. Taking his claim as a starting point, the aim of this study is to define the semantic, pragmatic and discursive factors affecting the zero anaphora occurrence and distribution in Turkish. In this study, the data is composed of randomly selected three spoken texts recorded from the television programme *Yakın Plan* from NTV Channel. The programme texts were recorded and transcribed and each sentence in the text was given numbers. Within the framework of quantitative analysis method, with the aim of finding the occurrence and distribution of zero anaphora, four different criteria that will be applied to the data of this study were determined as follows: (i) the numerical distribution of full NPs, pronouns and zero anaphora occurring in the texts (ii) the distribution frequency of the full NPs, pronouns and zero anaphora in different grammatical positions (iii) [+human] semantic feature and zero anaphora and (iv) topicality and zero anaphora. In the first part of the analysis, the distribution of the anaphora occurring in texts will be calculated statistically according to their types, later on those anaphora their frequency of occurring in Subject and Object positions will be determined and Pu's claim concerning [+human] semantic feature will be questioned in terms of our data. After that to which extent [+human] semantic feature is effective in the distribution of zero anaphora according to grammatical classes will be searched. Pu (1997) in his study, stated that topicality in Chinese discourse lets the use of zero anaphora in Subject position while governs the limited use of zero anaphora in Object position. The last criterion that will be applied to our data in this respect will be to research if the feature of being topical of zero anaphora differ according to grammatical classes. The findings of the study indicate that in Turkish, syntactic, semantic, discursive and pragmatic factors operate in a correlative interaction. And in accordance with this operation it is possible to define the occurrences of zero anaphora in Turkish.

Keywords: Anaphora, grammatical relations, [+animate], topicality

Giriş

Li ve Thompson (1979), Çince söylemde 3. kişi adıları ve boş artgönderimlerin, öncüllerinin herhangi bir dilbilgisel boşlukta yer aldığı, göndergeye uzak olduğu hatta hiçbir dilbilgisel boşlukta yer almadığı durumlarda bile görülebileceği ve bu durumun salt sözdizimsel olarak denetlenmediğini ileri sürmektedirler. Bu savdan hareketle Pu (1997), niceliksel söylem çözümlemesi yöntemini kullanarak, Çincedeki boş artgönderiminin dağılımının iddia edildiği gibi serbest olmadığını, aksine büyük ölçüde edimbilimsel-anlambilimsel ve söylemsel etmenler tarafından kısıtlandığını ileri sürmektedir.

Bu çalışmada da, Pu'da (1997) izlenen yöntem çerçevesinde Türkçe planlanmamış sözlü söylemde boş artgönderimlerin görünümü ve dağılımını etkileyen anlambilimsel, edimbilimsel ve söylemsel etmenler ortaya konmaya çalışılacaktır.

Veri Tabanı ve Yöntem

Li ve Thompson (1979) ve Pu'nun (1997) çalışmalarını temel alarak, bu çalışmada niceliksel söylem çözümlemesi kullanılacak ve Türkçede boş artgönderimin görünüm ve dağılımlarını etkileyen edimbilimsel-anlambilimsel ve söylemsel etmenler 3 program metninden oluşan veri tabanı üzerinden tartışılacaktır. Veri tabanını oluşturan metinler NTV kanalında yayınlanan 'Yakın Plan' adlı programın kaydedilip, yazıya dökülmesi yoluyla elde edilmiştir.

Türkçede boş artgönderimin görünüm ve dağılımını ortaya koymayı amaçladığımız bu çalışmanın veri tabanı üzerinde 4 farklı ölçüt uygulanacaktır:

1. Metinlerde gözlemlenen tam AÖ, adıl ve boş artgönderimlerin sayısal dağılımları
2. Metinlerde gözlemlenen tam AÖ, adıl ve boş artgönderimlerin farklı dilbilgisel konumlardaki dağılım sıklıkları
3. [+insan] anlambilimsel özelliği ve boş artgönderim
4. Konusallık ve boş artgönderim

Türkçede Boş Artgönderim

Artgönderim terimi Yunancada 'geriye taşımak' anlamına gelen αναφορα sözcüğünden gelmektedir. Bu terim günümüz dilbilim yaklaşımları içinde iki dilsel birim arasındaki ilişkiye gönderimde bulunmaktadır. Birbirleriyle ilişki kuran bu ifadelerden, yorumlanması bir diğerine bağlı olan ifadeye *artgönderim*, diğerine ise *öncül* denmektedir. Artgönderim olarak tanımlanan dilsel birimler genellikle tam AÖ, adıl ve boş artgönderim ulamlarını kapsamaktadır (Huang, 2000, s.1).

1) a. Onun dışında bizim gözlemediğimiz kadarıyla **halkın büyük bir kısmı** siyasi bilinç olmadan yani etnik ve mezhebi ırkçı dayanaklara dayanarak **seçimlere** gittiler.

b. **Ø** yani kendi gruplarına, kendi mezheplerine, ırklarına oy vermeye çalıştılar. (*Metin II*)

Örnek (1)'de ilk sözcenin Öznesi konumunda yer alan tam AÖ, bir sonraki sözcenin Öznesi olarak kodlanan boş artgönderimin öncülüdür. Başka bir deyişle, ilk sözcede başlatılan konu ikinci sözcede boş artgönderim aracılığıyla sürdürülmektedir. Yani konuşulan şey aynı gönderge hakkındadır. Ancak bu çalışmada bu üç dilsel birimden yalnızca boş artgönderimin sergilediği dağılım incelenecektir.

Son otuz yılda söylem alanında yapılan çalışmaların odak noktasını artgönderim oluşturmaktadır. Bu tür çalışmaların çıkış noktası artgönderim ile söylemsel ve edimbilimsel etmenler arasında sıkı bir ilişkinin olduğu görüşüne dayanmaktadır (Grosz, 1977; Givon, 1983; Fox, 1987; Chafe, 1980). Bu görüş temelinde Türkçede de artgönderim üzerine pek çok çalışma gerçekleştirilmiştir (Oktar ve Yağcıoğlu, 1996; Çeltek ve Oktar, 2004; Oktar ve Çeltek, 2004).

Örneğin, Türkçede artgönderim kullanımının söylemin aşamalı yapısıyla bağlantılı olduğu varsayımından yola çıkarak gerçekleştirdikleri çalışmalarında Oktar ve Yağcıoğlu (1996), açıklayıcı anlatım biçimli yazılı metinlerde artgönderimin kullanım dağılımını ve artgönderimsel örüntülemenin dilsel düzenleme üzerindeki etkisini incelemişler ve artgönderimsel örüntülerin seçiminde önermeler arasında kurulan retorik ilişkilerin önemli bir işlevi olduğunu saptamışlardır.

Türkçe sözlü söylemde artgönderim kullanımını ve bu kullanımı etkileyen retorik yapıları saptamayı amaçlayan bir başka çalışma ise, Çeltek ve Oktar'a (2004) aittir. Çalışmanın bulguları,

- i. etken ya da denetleyici önermelerde sözü edilen kişiye bir sonraki önermede adıl ya da boş artgönderim ile gönderimde bulunulduğunu,
- ii. araya giren önermelerde söz konusu kişiye ilişkin bir açıklama yapılmışsa, göndergenin geriye-atlama yapısında adıl ya da boş artgönderim ile kodlandığını,
- iii. eğer söz konusu göndergeden araya giren önermelerde hiç söz edilmemişse ve araya giren önermeler R-yapı açısından karmaşık değilse, geriye-atlama yapısında adıl ya da boş artgönderim kullanıldığını
- iv. adıl ve boş artgönderim seçiminde söylemin aşamalı yapısının belirleyici bir rol oynadığını

göstermiştir (Çeltek ve Oktar, 2004, s. 12).

Yukarıda sözü edilen çalışmanın devamı niteliği taşıyan bir başka çalışmada ise, Türkçe planlanmamış sözlü söylemde 3. kişi gönderimleri için artgönderimsel bir düzenek olarak tam AÖ'lerinin kullanımı ve bu artgönderimsel biçimin seçiminin söylemin aşamalı yapısı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Retorik Yapı Çözümlemesi kullanılarak elde edilen bulgular, tam AÖ'lerinin retorik yapılarda kullanılırken, artgönderimsel kodlama için adıl ve boş artgönderimlerin tercih edildiğini göstermiştir. Bu da, tam AÖ'lerinin gönderim-izleme işlevinden farklı olarak söylem düzenlemesinde yeni bir retorik birime işaret ettiklerini sezdirmektedir. Bunun yanı sıra çalışmada elde edilen bir diğer bulgu ise, yeni bir retorik birim ile göndergesi hemen önceki söylemde söz edilmiş

olan tam AÖ birleşimi, bir artgönderimsel biçimin bir diğerine tercih edilmesini sadece çizgisel-uzaklığı (linear distance) tetiklemediğini, aksine bu durumun uzaklığın retorik düzenlenişi olduğunu göstermiştir. Sonuç olarak Oktar ve Çeltek (2004), artgönderimsel ifadelerin çok-işlevli olabileceği durumlara işaret ederek, artgönderimsel kodlamanın sadece gönderim izleme işlevi görmediğini bunun yanı sıra söylem yapısı sınırlarını da gösterdiklerini belirtmişlerdir.

Bu çalışmada ise, Türkçede boş artgönderimin dilbilgisel ilişkilere göre sergilediği görünüm ve dağılım sıklıkları konusallık ve [+insan] anlambilimsel özellikleri çerçevesinde ele alınacaktır. Çalışmada yalnızca niceliksel çözümleme yapılacak, boş artgönderimin retorik yapı üzerindeki etkilerine değinilmeyecektir.

Bulgular

Boş Artgönderimin Dağılımı

Çalışmanın veri tabanı üzerinde uygulanan ilk ölçüt tam AÖ, adıl ve boş artgönderimlerin dağılımlarının sayılmasıdır. Bu çözümlemeden elde edilen sonuçlar Tablo (1)'de verilmiştir.

Tablo 1. Toplam artgönderimsel dağılım

	AÖ	Adıl	Boş artgönderim	Toplam
Metin I	109 (%73.15)	13 (%8.7)	27 (%18.12)	149
Metin II	218 (% 68.9)	24 (% 7.5)	74 (% 23.4)	316
Metin III	235 (% 65.6)	46 (% 12.8)	77 (% 21.5)	358

Veri tabanımızda incelenen her üç metinde de en sık kullanılan gönderim türünün tam AÖ olduğu, buna karşın adıl kullanımının %8.7, %7.5 ve % 12.8 gibi oldukça düşük oranlarda tercih edildiği gözlemlenmektedir. Kullanılan boş artgönderimlerin oranının ise, her üç metin için % 18 ile % 23.5 arasında olduğu belirlenmiştir.

2) a. **İstatistikler** hem dünyada hem de Türkiye’de verimin hızla arttığını ortaya koyuyor.

b. **Bu** da dediğim gibi yani Irak’taki demokrasinin de bir hikmetidir. (*Metin II*)

c. **Ø** Bununla birlikte sadece artışın ötesinde bir dirençli tüberküloz sorunuyla karşı karşıyayız. (*Metin I*)

Çalışmadaki ikinci ölçüt ise, tam AÖ, adıl ve boş artgönderiminin Özne ve Nesne dilbilgisel konumlarındaki dağılımlarını saptamak üzere uygulanmıştır. Aşağıdaki Tablo (2) ve Tablo (3)’te bu üç gönderim türünün Özne ve Nesne konumlarındaki dağılımları verilmektedir:

Tablo 2: Artgönderim ve Özneler

Artgönderim örüntüleri	Dağılım Sıklıkları		
	Metin I	Metin II	Metin III
Tam AÖ	72 (%67.2)	138 (% 61.3)	134 (% 56)
Adıl	9 (%8.4)	19 (% 8.4)	32 (% 13.3)
Boş artgönderim	26 (%24.2)	68 (% 30.2)	73 (% 30.5)
Toplam	107	225	239

- 3) a. **Verem**, antibiyotiklerle kesin olarak tedavi edilebilen bir hastalık.
 b. **Ø** Evet bugün verem hastalığını Yakın Plan’a alıyoruz.
 c. **Ben** de bir doktor olarak bunu ihmal ediyorum. (*Metin I*)

Yukarıda örnek (3a)’da Özne dilbilgisel konumunda ‘verem’ AÖ bulunmaktadır. Örnek (3b)’de ise, aynı konumda Özne bir boş artgönderim ile kodlanmıştır. Son örnekte ‘ben’ adılı aynı konumu tutmaktadır.

Tablo 3 : Artgönderim ve Nesnelere

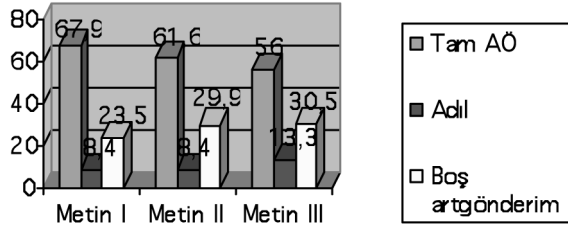
Artgönderim örüntüleri	Dağılım Sıklıkları		
	Metin I	Metin II	Metin III
Tam AÖ	39 (%88.6)	84 (% 87.5)	101 (% 84.8)
Adıl	4 (%9)	6 (% 6.25)	14 (% 11.7)
Boş artgönderim	1 (%2.2)	6 (% 6.25)	4 (% 3.3)
Toplam	44	96	119

Tablo (3)’te ki bulgular incelendiğinde, veri tabanımızı oluşturan metinlerin her üçünde de Nesne dilbilgisel konumunu sıklıkla tam AÖ’nin tuttuğu görülmektedir. Buna karşın bu konumda en az sıklıkla (%2.2, %6.2 ve % 3.3) yer alan dilsel ifade boş artgönderimdir.

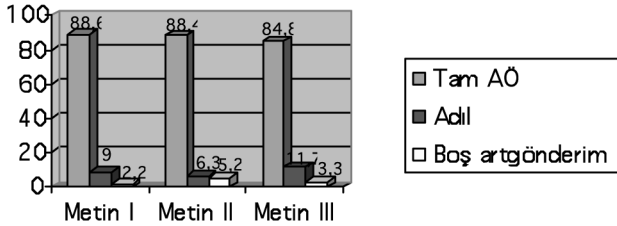
- 4) a. **Ø** Bugün **ince hastalığı, yani veremi** ve Türkiye’de halk sağlığı için oluşturduğu tehditleri Yakın Plan’a alıyoruz. (*Metin I*)
 b. ...yani **bunu** başlangıç olarak normal karşılamak lazım. (*Metin II*)
 c. **Ø_i Irak’ı** etnik ve dinsel anlamda bir ölçüde böldü, **Ø_i Ø_j** parçaladı. (*Metin II*)

Örnek (4a)’da Nesne dilbilgisel ilişkisi tam AÖ olarak kodlanırken, (4b)’de ‘bunu’ adılı ile, (4c)’de ise boş artgönderimle kodlanmıştır.

Grafik (1) ve Grafik (2) ise, bu çalışmanın veri tabanını oluşturan metinlerde sergilenen artgönderim türlerinin Özne ve Nesne dilbilgisel konumlarında yer alma sıklıklarını karşılaştırmalı olarak göstermektedir.

Grafik 1: Özne için birleştirilmiş sonuçlar

Grafik 2: Nesne için birleştirilmiş sonuçlar

Grafik (1) ve (2)'de Özne ve Nesne dilbilgisel konumlarında ağırlıklı olarak tam AÖ'nin kullanıldığı saptanmıştır. Buna karşın, bu iki dilbilgisel ilişkiyi kodlamakta kullanılan gönderim türleri incelendiğinde ise, Nesne konumunda tam AÖ kullanımının Özne konumuna oranla daha yüksek olduğu görülmektedir. Özne ve Nesne dilbilgisel ilişkilerinin kodlanmasında adil kullanımının dağılımı incelendiğinde, bu iki dilbilgisel ilişkinin anlamlı bir farklılık yaratmadığı gözlenmektedir. Ancak, boş artgönderim olgusu ele alındığında Nesne dilbilgisel ilişkisinin neredeyse hiçbir zaman boş artgönderimle kodlanmadığı görülmektedir.

Boş Artgönderim ve Dilbilgisel İlişkiler

Grafik (1) ve (2)'de, Özne ve Nesne konumlarını tutan gönderimsel ifadelerin dağılım sıklığı açısından büyük ölçüde farklılık sergilediğini göstermektedir. Bu durum, Pu'nun (1997) çalışmasından elde ettiği bulgularla da örtüşmektedir. Ancak Pu (1997), Özne konumunda boş artgönderimin en az tam AÖleri kadar sık kullanıldığına işaret etmekte; Nesne konumundaki göndermelerin dağılımı incelendiğinde ise, büyük oranda tam AÖ kullanımının tercih edildiğini vurgulamaktadır. Buna karşın bu çalışmadan elde edilen bulgular, çözümlenen metinlerde Özne ve Nesne dilbilgisel konumlarında AÖ kullanımının yeğlendiğini göstermektedir. Pu'nun (1997) Çince'deki bulgularının bu çalışmaların bulgularıyla örtüşmemesinin nedeninin kullanılan veritabanlarındaki farklılığa ve Türkçede ad yantümceleri ve tümleme yapılarının sıklıkla kullanılmasına bağlı olduğunu düşünmekteyiz.

Pu'nun (1997) çalışmasında planlanmış yazılı söylem örneklerini veritabanı olarak seçilmişken, bu çalışmada planlanmamış sözlü söylem kayıtları kullanılmıştır. Doğal konuşma ortamında, araya girmelerin çok sık olması, bir göndergeyle öncülü arasına başka göndergelerin girmesine yol açmakta ve göndergeyle öncül arasındaki konu sürekliliği bağını zayıflatmakta olduğu söylenebilir. Konu sürekliliğinin sağlandığı durumlarda ise, Özne konumundaki tümleme yapılarının boş artgönderimle değil, daha açık belirteciler olan Adıl ve Tam-AÖ'leri ile kodlandığı görülmektedir:

5) a. Yoksa [**herhangi bir davanın bir yerden alınıp bir başka yere nakledilmesi, daha geniş salonlarda görülmesi**]_i her zaman için mümkün.

b. **Bu**_j öngörülebilirdi ama ... (Metin III)

Örnek (5)'te de görüldüğü gibi, bir önceki tümcede Özne konumunda olan ad yantümcesi, bir sonraki tümcede *Bu* adılı ile belirtilmektedir. Bu durumu daha iyi açıklayabilmek için Tablo (4)'ü incelemek gerekmektedir.

Tablo 4. Boş artgönderim ve dilbilgisel ilişkilerin dağılım sıklıkları

	Metin I	Metin II	Metin III
Dilbilgisel İlişkiler	Boş artgönderim		
Özne	26 (%96.1)	68 (% 93)	73 (% 95)
Nesne	1 (%3.8)	6 (% 6.9)	4 (% 5)
Toplam	27	74	77

Tablo (4)'te görüldüğü gibi, veri tabanını oluşturan tüm metinlerde boş artgönderimin Özne dilbilgisel konumunda Nesne konumuna göre daha sıklıkla kullanıldığı söylenebilir. Bu durumu örneklendirelim.

6) a. Bunu maalesef **Amerika Birleşik Devletleri**_i başından beri bu sürece doğru gidişi cesaretlendirici, güçlendirici hamlelerde bulundu.

b. **Ø_i Irak'ı** etnik ve dinsel anlamda bir ölçüde böldü. (Metin II)

7) a. **Ø_i Irak'ı**_j etnik ve dinsel anlamda bir ölçüde böldü,

b. **Ø_i Ø_j** parçaladı. (Metin II)

Pu'nun (1997) boş artgönderim dağılım sıklığının kendi içinde incelenmesi sonucunda elde ettiği sayısal veriler, Çince boş artgönderimin dağılımının sanıldığı ya da diğer çalışmalarda iddia edildiği gibi serbest ve kısıtlamasız olmadığını göstermektedir. Çince söylemde boş artgönderimin Özne konumunda bu kadar baskın olarak kullanılması, bu olgunun dilbilgiselleştirilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Çünkü pek çok çalışmada

da (Ariel, 1985; Brown, 1983; Clark ve Clark, 1977; Givon, 1979; 1989; 1992; Keenan, 1976) gösterildiği gibi, bir göndergenin konusallık, [+insan] özellikli olma, kılıcılık, verilmişlik ve belirlilik gibi özellikleri dilbilgisel özne olması ile yakından ilişkili etmenlerdir. Bu etmenler genellikle öznenin gönderimsel bağdaşıklığın ve/ya konu sürekliliğinin en yüksek düzeyde tutulmasını sağlamak bu nedenle de söylemde özne konumunda boş artgönderimin sıkça görülebilmesi için etkileşim içindedirler. Pu'nun bu belirlemeleri bu çalışmanın veri tabanının çözümlenmesiyle elde edilen sonuçlar da örtüşür görünmektedir. Dolayısıyla, boş artgönderimin Özne konumunda görülme eğiliminin sadece Çinceye özgü bir durum olmadığı, bu olgunun Türkçe için de geçerli olabileceği düşünülmelidir. Ancak, Özne konumunda boş artgönderimin kullanılma oranının Nesne konumundan çok yüksek olması, bu olgunun Türkçede de dilbilgiselleşmiş olduğu anlamına gelmemektedir, çünkü Türkçede Özne konumunda tam AÖ yerine boş artgönderimin görülme sıklığı Çincedeki kadar yüksek değildir.

[+İnsan] Anlambilimsel Özelliği ve Boş Artgönderim

Çalışmada, veri tabanı üzerinde uygulanan üçüncü ölçüt ise [+insan] anlambilimsel özelliğidir. Pu'ya göre, edimbilimsel ve söylemsel etmenlerin arasında bir göndergenin sözdizimsel kodlamasını etkileyen en önemli etmen [+ insan] anlambilimsel özelliğidir. Bunun nedeni [+insan] özelliğine sahip bir göndergenin bu özelliği taşımayan göndergeden, genellikle konusallık, kılıcılık, verilmiş ve belirli olma olasılığının daha yüksek olmasıdır. Dolayısıyla da, bu göndergenin söylemde dilbilgisel Özne olarak boş artgönderimle kodlanması daha olası görünmektedir (Pu, 1997, s. 290).

Aşağıda Tablo (5)'te veri tabanını oluşturan her iki metinde boş artgönderim ile kodlanan [\pm insan] özelliği taşıyan göndergelerin dağılım sıklıkları verilmiştir.

Tablo 5. [\pm insan] Anlambilimsel özelliği, dilbilgisel roller ve boş artgönderim

	Metin I		Metin II		Metin III		Toplam	
	Özne	Nesne	Özne	Nesne	Özne	Nesne	Özne	Nesne
[+ insan]	13 (%50)	0 (% 0)	59 (%92)	2 (%20)	63 (% 86)	1 (% 25)	135 (%80.8)	3 (%27.7)
[- insan]	13 (%50)	1 (% 100)	9 (% 8)	4 (%80)	10 (% 14)	3 (% 75)	32 (%19.2)	8 (%72.3)
Toplam	26	1	68	6	73	4	167	11

Tablo (5)'e göre, bu çalışmanın veri tabanını oluşturan ilk metinde [+ insan] anlambilimsel özelliği taşıyan ve boş artgönderimle kodlanan Özne sayısı 13 (%50) iken, Nesne sayısı sıfırdır. İkinci metinde de benzer bir durum gözlenmiş ve [+insan] anlambilimsel özelliği taşıyan öznelerin oranının Nesne oranına göre oldukça fazla olduğu bulunmuştur. İncelenen son metinde ise, [+ insan] anlambilimsel özelliği taşıyan ve boş artgönderimle kodlanan Özne sayısı 63 (%86) iken, Nesne sayısı 1'dir. Pu (1997) [+ insan] özelliği taşıyan göndergelerin söylemde dilbilgisel Özne olarak kodlandıklarını belirtmektedir. Söylemde dilbilgisel öznelerin konusal ve gönderimsel sürekliliği sağlama eğiliminde

oldukları göz önünde bulundurulduğunda, bu konumda en az dilsel birimle kodlanan boş artgönderimin kullanılması doğal görünmektedir (1997, 291).

8) a. **Ø_i** İyi günler. Irak'ta 275 sandalyeli parlamento için yapılan, 231 partinin 21 ittifak altında katıldığı **seçimi** Yakın Plan'a alıyoruz.

b. **Ø_i** Hemen **Bağdat'a** bağlanıyoruz

c. **Ø_i** ve **sözü** arkadaşımız Nazmi Akyol'la konuşma veriyoruz. (*Metin II*)

Örnek (8)'de (a) sözcenin [+ insan] anlambilimsel özelliği taşıyan Öznesi bir boş artgönderim ile kodlanmıştır. Benzer olarak (b) ve (c) sözcelerinin öznelere de aynı konunun sürdürüldüğüne işaret etmekte ve dolayısıyla konuşmacı bu sürekliliği boş artgönderim kullanımıyla sağlamaktadır. Ayrıca her üç sözcenin de [- insan] özelliği taşıyan Nesnesi, tam AÖ ile kodlanmıştır.

Ancak burada dikkat çekici bir nokta özellikle ilk metinde [- insan] anlambilimsel özelliği taşıyan Özne sayısının [+insan] anlambilimsel özelliği taşıyan Özne sayısına eşit oluşudur. Bu durumun da Türkçedeki adlaştırma olgusuyla açıklanabileceği düşünülmektedir.

9) a. **Verem hastalığı_i**, sadece Türkiye'de değil, dünyada en önemli sağlık sorunlarından bir tanesidir.

b. **Ø_i** Türkiye'de neden önemlidir?

c. **Bu hastalık_i**, solunum yoluyla bulaşmaktadır. (*Metin I*)

10) a. **O.H : Bu seçimlerin ardından yaşanacaklar_i**, Türkiye'nin Kuzey Irak'a bakışında da **önemli bir nitelik_j**, taşıyor mu sizce?

b. **M.A. : Ø_i Ø_j** Tabii taşıyor hatta ... (*Metin II*)

Örnek (9)'da yer alan sözcelerin tümünde Özne dilbilgisel konumunda yer alan dilsel birimlerin [- insan] anlambilimsel özelliği taşıdığı görülmektedir. Benzer olarak (10) örneğini incelediğimizde sözcenin Öznesi konumunu bir ad yantümcesinin tuttuğu görülmektedir. Sözcenin devamında bu ad yantümcesi boş artgönderimle kodlanmıştır. Başka bir deyişle, konuşucu dinleyicileri genelleme yoluyla değil de, adlaştırma düzeneği aracılığıyla bilgilendirme yoluna gitmiştir (Oktar ve Yağcıoğlu, 1995, s. 212). Bu türden yapıların veri tabanını oluşturan metinlerde sıklıkla karşılaşılması dolayısıyla da adlaştırmanın sadece bilimsel metinlere özgü bir düzenleme olmadığı, Türkçe sözlü söylemde de önemli işlevleri olduğu düşünülmelidir.

Konusallık ve Özne Boş Artgönderimi

Pu (1997) çalışmasında bütüncü üzerinde uygulanan dördüncü ölçüt olan konusallığın Çince söylemde Özne konumunda boş artgönderimin yoğun olarak kullanılmasına izin verdiği ve Nesne konumundaki boş artgönderimin sınırlı kullanımını yönettiği bulgusunu ortaya çıkartmıştır. Konusal bir gönderge, her zaman konusal birimin odağındadır

ve genellikle canlandırıldıktan sonra bir tümce zinciri boyunca canlı kalacağı için, söylemdeki konu oluşturulduktan sonra bu gönderge büyük olasılıkla boş artgönderimle kodlanacaktır. Dilbilgisel Özne tümcedeki en konusal gönderge olduğundan (Givon 1992) söylem içerisinde çoğunlukla boş artgönderimle kodlanmaktadır. Konu, Özne ve bunların dilbilgisel kodlamaları arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan Du Bois'ya (1985) göre, yinelenen konular (genellikle dilbilgisel Özneye gerçekleştirilir) verilmiş ve belirlidir. Dolayısıyla da AÖ'lerinden daha az açık olan dilsel birimlerle kodlanabilirler. Pu, çalışmada konusallık etmeninin boş Nesnelere neden tercih edilmediklerini açıklayabildiğini ileri sürmekte ve bunu elde ettiği bulgularla desteklemektedir (1997, s. 291). Bu çalışmada incelenen metinlerin ilkinde Nesne boş artgönderiminin yalnızca 1 (% 3.8) kez kullanıldığı, benzer olarak ikinci metinde kullanılan Nesne boş artgönderimi sayısının 6 (% 6.9) olduğu saptanmıştır.

11) a. Efendim hemen bakanlar kurulu toplantısının ardından hükümet sözcüsü **Cemil Çiçek bir açıklama**_j yapıyor

b. **Ø Ø_j** izliyoruz. (*Metin I*)

12) a. **Temsilciler_i** [**Ø_i** Orhan Pamuk'u desteklemek için **duruşmaya_j** katılmak] istedi,

b. **Ø_i Ø_j** katıldı. (*Metin III*)

Örnek (11)'in (a) sözcesinde Özne konumunu tutan AÖ 'Cemil Çiçek'tir, 'bir açıklama' AÖ ise dolaysız Nesne konumunu tutmaktadır. İkinci sözcede her iki AÖ de boş artgönderimle kodlanmakta ve konu bu yolla sürdürülmektedir. Benzer olarak örnek (12)'nin (a) sözcesinde 'Temsilciler' AÖ Özne konumunda yer almakta ve dolaysız Nesne konumunu ise, bir adlaştırma yapısı tutmaktadır. (b) sözcesinde sözü edilen bu göndergelere aynı dilbilgisel konumlarda boş artgönderim aracılığıyla gönderimde bulunulmuştur. Dolayısıyla, bu çalışmanın veritabanından elde edilen bulgular da Pu'nun (1997) bulgularını destekler nitelikte görünmektedir. Ancak Pu'nun (1997) konusallığa ilişkin bu bulgularının daha geniş bir veri tabanı üzerinden incelenmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Türkçe sözlü söylemde boş artgönderimlerin görünümü ve dağılımını etkileyen anlambilimsel, edimbilimsel ve söylemsel etmenlerin ortaya konmaya çalışıldığı bu çalışmadan elde edilen sonuçlar, Özne ve Nesne konumlarını tutan gönderimsel ifadelerin dağılım sıklığı açısından büyük ölçüde farklılık sergilediğini göstermektedir. Çalışmada çözümlenen metinlerden elde edilen bulgular, Özne ve Nesne dilbilgisel konumlarında AÖ kullanımının yeğlendiğini göstermektedir. Pu'nun (1997) Çince söylem üzerine yaptığı çalışmanın bulgularıyla, bu çalışmalarının bulgularının farklılaşmasının nedeninin kullanılan veritabanlarındaki farklılık ve Türkçede ad yantümceleri ve tümleme

yapılarının sıklıkla kullanılmasına bağlı olduğu söylenebilir. Türkçede Özne konumunun, Çince söylemin tersine Tam-AÖ'leri ile kodlanmasını çalışmada kullanılan veritabanının (planlanmamış sözlü söylem) söylem özellikleriyle ilişkilendirebiliriz.

Türkçede ad yantümceleri ve tümeleme yapılarının çok yaygın olarak kullanılması ise, Türkçe söylemdeki artgönderim düzeneklerini de etkilemekte ve boş artgönderim kullanımını kısıtlayan sözdizimsel bir etmen olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkçedeki boş artgönderim kullanımını düzenleyen bir diğer özellik olan anlambilimsel etmen ise, [+ insan] özelliği taşıyan göndergelerin söylemde genellikle dilbilgisel Özne olarak kodlanmaları, bir başka deyişle konusal olarak tercih edilen birim olmalarını gerektirmektedir. Çalışmada, Türkçede büyük oranda [+insan] özellikli AÖ'lerine boş artgönderimle gönderimde bulunulduğu saptanmıştır.

Edibilimsel özellikler açısından bakıldığında ise, tümedeki en konusal birim olan Özne AÖ'lerinin boş artgönderimle kodlanması, Türkçede Nesne AÖ'lerinden daha sık rastlanan bir olgu olarak görülmektedir.

Yukarıdaki etmenler tek başlarına ele alındıklarında Türkçedeki art gönderim olgusunu açıklamaktan uzaktırlar. Ancak bu etmenlerin birbirleriyle karşılıklı etkileşim içinde işledikleri kabul edildiğinde Türkçedeki boş artgönderimin görünümüne ilişkin yeterli açıklama getirilebileceği düşünülmektedir. Örneğin Türkçedeki tümeleme yapılarının yaygın olarak kullanılmasının söylem türüne özgü bir davranış olup olmadığının incelenmesi Türkçe artgönderimi düzenleyen söylem ve sözdizim özelliklerinin etkileşimini ortaya koyabilir. Dolayısıyla Türkçedeki boş artgönderim olgusunun, birden çok etmenin etkileşimi göz önünde bulundurularak, daha geniş bir veritabanı üzerinde incelenmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

Kaynakça

- Ariel, M. (1985). The discourse functions of given information. *Theoretical Linguistics*,12, 99-113.
- Brown, C. (1983), Topic continuity in written English narrative. Givon, T (Ed.), *Topic continuity in discourse: quantitative cross-language studies* içinde (ss. 111-141). Amsterdam, John Benjamins.
- Chafe, W. (1980). *The pear stories: cognitive, cultural and linguistic aspects of narrative production*. Norwood, NJ, Ablex.
- Clark, H. ve Clark, E. (1977). *Psychology and language: an Introduction to psycholinguistics*. Harcourt Brace Jovanovich Inc.
- Çeltek, A. ve Oktar, L. (2004). Türkçe sözlü söylemde artgönderim örüntüleri. *Dilbilim Araştırmaları*, 1-15.
- Du Bois, J. W (1985). Competing motivations. Givon, T. (Ed.), *Iconicity in syntax* içinde (ss. 343-365). Amsterdam, John Benjamins Publishing.
- Fox, B. (1987). *Discourse structure and anaphora: written and conversational English*, Cambridge, Cambridge University Press.

- Givón, T. (1979). From discourse to syntax: Grammar as a processing strategy. Givon, T. (Ed.), *Discourse and syntax* içinde (ss. 81-112). New York, Academic Press.
- Givón, T. (1989). *Mind, code and context*. Hillsdale, NJ, Lawrence Erlbaum.
- Givon, T. (1983). Topic continuity in discourse: an introduction. Givon, T. (Ed.) *Topic continuity in discourse: quantitative cross-language studies* içinde (ss. 1-42). Amsterdam, John Benjamins Publishing.
- Givon, T. (1992). The grammar of referential coherence as mental processing instructions. *Linguistics*, 30, 5-55.
- Grosz, B. (1977). The representation and use of focus in a system for understanding dialogs. *IJCAI*, 67-76.
- Huang, Y. (2000). *Anaphora: A cross linguistic study*. Oxford, Oxford University Press.
- Keenen, E. L (1976). Towards a universal definition of ‘subject. Li, C.N. (Ed.). *Subject and topic* içinde (ss. 303-333), New York, Academic Press.
- Li, C. N. ve Thompson, S. A (1979). **Third person pronoun and zero anaphora in Chinese discourse.** Givon, T. (Ed.) *Syntax and semantics 12: Discourse and syntax* içinde (ss. 311-335), London, Academic Press.
- Oktar, L. ve Çeltek, A. (2004). Anaphora in Turkish spoken discourse. *12. Uluslararası Türk dilbilim konferansı bildirileri* (ss. 437-457) İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Pu, M. M. (1997). Zero anaphora and grammatical relations in Mandarin. Givon, T. (Ed.). *Grammatical relations: a functionalist perspective* içinde (ss. 281-320). Amsterdam, John Benjamins Publishing.
- Oktar, L. ve Yağcıoğlu, S. (1995). Türkçede metin türleri: Bir sınıflandırma çalışması. *IX. Dilbilim kurultayı bildirileri* (ss. 205-220) Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayını.

Veritabanında Kullanılan Metinler :

- Metin I** 19 Aralık 2005, Yakın Plan, NTV
- Metin II** 15 Aralık 2005, Yakın Plan, NTV
- Metin III** 16 Aralık 2005, Yakın Plan, NTV

